

## MORGENDIENST

*zondag 19 oktober 2025, 19<sup>e</sup> zondag na Pinksteren*  
*Grote Kerk, Wildervank*  
*voorganger: ds. Marien Grashoff*

---

## Welkom

### DIENT VAN VOORBEREIDING

**Aanvangslied** : *Psalm 121: 1, 2*

**Moment van stilte**

**Groet**

### Schuldbelijdenis

HEER onze God, wij belijden  
dat wij te snel zijn met ons oordeel  
over mensen, over landen, over volken;  
dat wij selectief zijn in onze boosheid  
op mensen, op landen op volken;  
dat wij het kwaad veraf wel zien,  
maar niet het kwaad dichtbij en in onszelf;  
dat wij wijzen naar de splinter in andermans oog,  
maar blind zijn voor de balk in eigen oog.  
HEER onze God, ontferm u.

HEER onze God, wij belijden  
dat wij te makkelijk meegaan  
met stemmen die roepen en schreeuwen  
tegen vreemdelingen,  
tegen wie anders zijn dan zij,  
tegen wie zij de elite noemen;  
maar vergeten  
dat wij allen vreemdeling op aarde zijn,  
dat anders-zijn geen zonde is,  
dat wijzelf anderen tot elite maken.  
HEER, ontferm u.

HEER onze God, wij belijden  
dat wij uw Naam laten ontheiligen  
door wie christelijke waarden misbruiken  
voor hun eigen giftige politiek,  
zonder ook maar iets begrepen te hebben  
van uw genade en barmhertigheid,  
uw liefde en ontferming;  
wij belijden dat wij dit te weinig,  
of helemaal niet,

werkelijk tegenspreken.  
HEER, ontferm u,  
door Christus, onze Heer.  
Amen.

### **Woord van vergeving**

Barmhartig en genadig is de HEER,  
lankmoedig en rijk aan goedertierenheid;  
niet altoos blijft hij twisten,  
niet eeuwig zal hij toornen.  
Hij doet ons niet naar onze zonden  
en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden;  
maar zo hoog de hemel is boven de aarde,  
zo machtig is zijn goedertierenheid over wie hem vrezen;  
zover het oosten is van het westen,  
zover doet hij onze overtredingen van ons.  
Gelijk zich een vader ontfermt over zijn kinderen,  
ontfermt zich de HEER over wie hem vrezen.

### **Lezing van de Wet**

1. Ik ben de HEER uw God,  
die u uit het land Egypte, uit het diensthuis, geleid heb.
2. Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben.  
Gij zult u geen gesneden beeld maken  
noch enige gestalte van wat boven in de hemel,  
noch van wat beneden op de aarde,  
noch van wat in de wateren onder de aarde is.  
Gij zult u voor die niet buigen,  
noch hen dienen;  
want ik, de HEER uw God, ben een naijverig God,  
die de ongerechtigheid der vaders bezoekt aan de kinderen,  
aan het derde en aan het vierde geslacht van hen die mij haten,  
maar die barmhartigheid doet aan duizenden  
van hen die mij liefhebben en mijn geboden onderhouden.
3. Gij zult de Naam van de HEER uw God, niet ijdel gebruiken,  
want de HEER zal niet onschuldig houden wie zijn naam ijdel gebruikt.
4. Gedenk de sabbatdag, dat gij die heiligt;  
zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen;  
maar de zevende dag is de sabbat van de HEER uw God;  
dan zult gij geen werk doen,  
gij noch uw zoon, noch uw dochter,  
noch uw dienstknecht, noch uw dienstmaagd,  
noch uw vee, noch de vreemdeling die in uw steden woont.  
Want in zes dagen heeft de HEER de hemel en de aarde gemaakt,  
de zee en al wat daarin is,  
en hij rustte op de zevende dag;  
daarom zegende de HEER de sabbatdag en heiligde die.

5. Eer uw vader en uw moeder,  
opdat uw dagen verlengd worden in het land  
dat de HEER uw God, u geven zal.
6. Gij zult niet doodslaan.
7. Gij zult niet echtbreken.
8. Gij zult niet stelen.
9. Gij zult geen valse getuigenis spreken tegen uw naaste.
10. Gij zult niet begeren uws naasten huis;  
gij zult niet begeren uws naasten vrouw,  
noch zijn dienstknecht, noch zijn dienstmaagd,  
noch zijn rund, noch zijn ezel,  
noch iets dat van uw naaste is.

**Loflied** : *Psalm* 121: 3, 4

## **DIENT VAN HET WOORD**

**Gebed om de heilige Geest**

**Ruimte voor de kinderen**

**Lezing uit het Oude Testament** : Exodus 20,7.16<sup>1</sup>

**Zingen** : *Lied* 605: 1, 4, 5

**Lezing uit het Nieuwe Testament** : 1 Johannes 4,17-20<sup>2</sup>

**Acclamatie**

Voor uw Woord in de Schriften,  
voor uw Woord in ons midden,  
voor uw Woord in ons hart,  
DANKEN WIJ U, O GOD.

**Zingen** : *Psalm* 118: 1, 10

## **Preek**

In alle jaren dat ik predikant ben, ben ik nog nooit een dienst begonnen zoals vandaag: met schuldbelijdenis, genadeverkondiging en de Tien Geboden. Toch was dat hoe alle kerkdiensten in mijn jeugd begonnen. De gedachte erachter was zeer gereformeerd. Zo moesten de gelovigen er iedere zondag aan herinnerd worden dat ze zondaars waren, dat ze door Christus vergeving kregen en dat ze daarom uit dankbaarheid zich zouden houden aan Gods geboden. Ellende, verlossing, dankbaarheid – dat was het schema.

In de praktijk werkte dat helaas anders. De zonden die genoemd werden in het gebed zocht iedereen bij voorkeur bij een ander. De genadeverkondiging werd maar half gehoord. En de Wet was geen regel der dankbaarheid, maar een handige meetlat om een ander de maat mee te nemen. Dat was dan ook de reden dat ik nooit de kerkdienst zo begonnen ben.

Toch leek het mij voor vandaag een goed idee. Met opzet koos ik voor de Tien Geboden ook de bewoordingen uit de oude NBG-vertaling. Ik kan ze nog bijna uit mijn hoofd meezeggen en denk dat velen van u dat ook wel herkennen. Maar er was hier een aanleiding voor.

---

<sup>1</sup> [Naardense bijbel](#) (2024).

<sup>2</sup> [Naardense bijbel](#) (2024).

-

Mark Van de Voorde – in het verleden werkzaam voor drie Vlaamse premiers en ook jarenlang hoofdredacteur van een rooms-katholiek tijdschrift – schreef een opiniestuk in mijn krant.<sup>3</sup> En dat sprak mij direct aan.

Van de Voorde ziet dat in Amerika en Europa, en zeker ook in België en Nederland, allerlei populistten ineens ‘de joods-christelijke traditie’, ‘het christelijke geloof’ of ‘christelijke normen en waarden’ gebruiken om hun populistische agenda erdoor te drukken.

President Trump zegt door God te zijn ‘uitverkoren’ om Amerika groot te maken – maar dat betekent rechteloosheid voor immigranten, het brute einde van voedselhulp en gezondheidszorg en een complete wraakactie op wie hem niet blindelings volgen. De Hongaarse premier Orban, van oorsprong predikant, noemt zich een verdediger van de christelijke beschaving – maar grijpt daarvoor naar platte totalitaire macht. In Duitsland zegt de rechtsextremistische AfD dat ze ‘christelijke naastenliefde predikt’ – maar ze wil iedere buitenlander het land uit werken. En bij ons hebben Geert Wilders en Thierry Baudet het steeds over ‘christelijke waarden’ – maar ze voeden voortdurend de haat tegen iedere buitenlander en alles wat zij ‘links’ noemen.

*Waarom, zegt Van de Voorde, waarom spreken de kerken zich hier niet duidelijk tegen uit? Want de daden van al deze politici zijn toch klip en klaar het tegendeel van wat christelijk geloof en christelijke waarden werkelijk inhouden?*

In Duitsland hebben de rooms-katholieke bisschoppen zich vorig jaar al glashelder uitgesproken: het extreme nationalisme van de AfD is onverenigbaar – *unvereinbar* – met het christelijk geloof.<sup>4</sup> Van de Nederlandse bisschoppen hoorden we echter dat zij zich niet op die manier gaan uitspreken.<sup>5</sup> De evangelisch-lutherse kerk, onze Duitse zusterkerk hier over de grens in Nedersaksen, heeft materiaal beschikbaar met als slagzin ‘Unser Kreuz hat keine Haken’.<sup>6</sup> In Duitsland zijn ze klaarwakker.

Predikanten en gemeenteleden hebben het moderamen van onze synode geschreven dat ook de PKN publiek stelling moet nemen.<sup>7</sup> Want christelijk geloof is onverenigbaar met vreemdelingenhaat, met het ondermijnen van democratie en rechtsstaat of met een heksenjacht op journalisten en alles wat ‘links’ heet. Het moderamen weigert dat en vindt het voldoende dat ze al een brief gestuurd hebben naar Geert Wilders. Waarop Wilders overigens in het geheel niet gereageerd heeft. Bovendien heeft ook 12% van onze kerkleden op hem

---

<sup>3</sup> Mark Van de Voorde, ‘[Het christendom voor je politieke karretje spannen, wie verzet zich nog daartegen als de kerk het niet doet?](#)’ in *Nederlands Dagblad*, 13 oktober 2025. Dat zit uiteraard achter een betaalmuur, maar er staat een [PDF-versie op mijn website](#). Dit artikel is overigens een samenvatting van een uitvoeriger essay dat net is verschenen: [Niet in onze naam](#). Oproep tot christelijk verzet tegen populisme en antidemocratie (Otheo, 2025).

<sup>4</sup> Online [hier te lezen](#). Het is een degelijk stukje theologie.

<sup>5</sup> Dat was het antwoord van bisschop De Korte op de vraag van een collega van mij.

<sup>6</sup> Zie de [webshop](#) van de [Evangelisch-Lutherische Landeskirche Hannovers](#).

<sup>7</sup> In concreto: emeritus Jaap Goorhuis en enkele medestanders, en enkele leden van de Kloosterkerk in Ter Apel, waaronder ook ikzelf.

gestemd, zegt het moderamen. Kennelijk vindt ons kerkbestuur de lieve vrede belangrijker dan de christelijke waarden waaruit de kerk moet leven.

Toch is er, behalve die paar brieven schrijvende kerkleden en dominees, verontrustend weinig ophef in de kerk over hoe politici 'christelijke waarden' kapen, misbruiken en verdraaien. "Wanneer Gods Woord wordt misbruikt om haat, verdeeldheid, wraak en mensenwaardigheid te rechtvaardigen, moet de kerk zich publiekelijk verzetten," schrijft Van de Voorde. En dat ben ik hartgrondig met hem eens.

Maar ik zie een kerk die daarvoor wegloopt. De terechte en publieke verontwaardiging van vele kerkleden over de gruwelijke ellende in Gaza, trekt de aandacht. Toch houdt ook daarover de kerk zich nagenoeg stil. Maar waarom kunnen we wel met elkaar boos zijn over Gaza en tegelijk het manipuleren, intimideren en haatzaaien van onze eigen politici feitelijk ongemoeid laten? Is dat nou net niet de olifant in de kamer? En zei Jezus niet iets over de splinter in andermans oog en de balk in eigen oog?

Een recente, degelijk onderbouwde, studie komt tot de conclusie dat in Nederland het aloude fascisme weer terug is.<sup>8</sup> En dat het 'normaal' is geworden en tot in de volksvertegenwoordiging en de regering is doorgedrongen. Fascisme is terug – een woord waarvan we toch dachten dat het hoorde bij een veilig ver verleden.

Hoe werkt dat? Het begint met taal: taal die haat aanwakkert en de wereld verdeelt in 'wij, de slachtoffers' tegenover 'zij, de vijand'. Het begint met taal die lak heeft aan de waarheid en van alles belooft, die leugens verspreidt en feiten ontkent. Maar die beloftes worden even snel weer vergeten en vrijwel nooit uitgevoerd. Het verheerlijkt de sterke leider en is niet vies van geweld op straat, want die 'zij' zijn de vijand die verjaagd moet worden. 'Zij' – dat kunnen 'de linkse elite', 'de migranten' of 'de moslims' zijn, maar evengoed weer, net als vroeger, 'de Joden'.

Dat fascisme is weer terug. Zoals het Groningse duo De Jazzpolitie al in 1993 zong:<sup>9</sup>

*Ze zijn terug en niet teruggefloten:  
hetzelfde slag, dezelfde vlag, hetzelfde lied.  
Ze zijn terug en niet teruggefloten:  
dezelfde steen en toch nog weer gestoten...*

Het duurde voor de oorlog tot 1936, maar uiteindelijk sprak de gereformeerde synode toch uit dat actieve NSB-leden van het avondmaal en de ambten geweerd moesten worden.<sup>10</sup> Waarom

<sup>8</sup> Rosan Smits, [Dit is fascisme](#) (De Correspondent, 2025). In de familie-app ontspan zich hierover al rap een hele discussie. De een na de ander herkende in de huidige tijd inderdaad de kenmerken van fascisme die wij vroeger bij geschiedenis op de middelbare school hebben geleerd. Ontnuchterend en alarmerend. In het *Nederlands Dagblad* van 11 oktober staat een [interview met Rosan Smits](#). Ook als [PDF op mijn website](#).

<sup>9</sup> Zie [Wikipedia](#), hier [de liedtekst](#) en hier [het lied zelf](#).

<sup>10</sup> Dat was op de Synode van Amsterdam in 1936, ruim voor de verkiezingen van 1937 waarbij de NSB voor het eerst, met 4 zetels, in de Tweede Kamer kwam. Volgens de synode was er geen plaats 'voor leden onzer gereformeerde kerken in organisaties, die van ... genoemde onschriftuurlijke dwalingen uitgaan, als daar zijn: het "leidersbeginsel", de nationalistische totalitaire machtsstaat, en de antimilitaristische verwerping van den oorlog is elken vorm' – dat was voor iedereen duidelijk. Zie H.C. Endedijk, *De Gereformeerde Kerken in Nederland*. Deel 1: 1892-1936 (Kampen: Kok, 1990) pag. 207v. Overigens liet men binnen diezelfde

zwijgt de kerk nu nog steeds?

-

Dat was de aanleiding om vanmorgen te beginnen met schuldbelijdenis, woord van genade en de Tien Geboden. En om de verzen uit de eerste brief van Johannes te lezen.

Dezelfde discussies als op die synode in 1936 komen vandaag weer terug. 'Het zal wel meevallen' en 'ze hebben toch ook wel een punt', horen we. Net zoals destijds vooraanstaande mannenbroeders zeiden dat Duitsland een keurig net geordend land was en dat Hitler de kerk wilde beschermen. Maar ze zagen niet dat toen pal over de grens de eerste concentratiekampen er al stonden<sup>11</sup> en dat de Duitse kerk de liturgie en zelfs de bijbelvertaling al had 'gezuiverd' van alles wat Joods was.<sup>12</sup> Zover is het vandaag in Nederland nog niet, gelukkig. Maar denken dat het wel mee zal vallen is gevaarlijk naïef.

Het verschil met 1936 is dat de kerk toen nog duidelijke gereformeerde beginselen kon hanteren. Op grond daarvan werd de NSB veroordeeld wegens 'onschriftuurlijke dwalingen'. Vandaag zijn we die gezamenlijk gedeelde principes kwijt. Maar dat betekent allerm minst dat we geen verweer hebben.

Mark Van de Voorde noemt precies de woorden die wij lazen uit de bijbel als argument: het derde van de Tien Geboden en het liefdegebod van Johannes. Dat is zeker 'schriftuurlijk'.

*Gij zult de Naam van de HEER uw God niet ijdel gebruiken.* Dat hebben we altijd verkleind tot 'je mag niet vloeken'. Vloeken is inderdaad niet netjes, maar eerlijk gezegd vloekt ook Job hartgrondig en nog terecht ook.<sup>13</sup> Het gebod reikt dieper en breder. De Naardense bijbel vertaalt daarom nauwkeuriger:

*Niet aanheffen zul je*

---

gereformeerde kring zich ook in de luren leggen door de quasi-christelijke retoriek van Hitler, of zei men Hitler na, bijna letterlijk zoals vandaag: 'De vijand staat links, en inzonderheid uiterst links'. Zie Ger van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht: Het Spectrum, 1973) pag. 214v. Ergens is die jaren '30 heeft mijn opa Grashoff, destijds actief in het landelijke gereformeerde jeugdwerk, de papierleveranties van zijn Rotterdamse bedrijf aan *De Standaard*, het gereformeerde lijfblad dat nog door Abraham Kuijper was opgezet, gestaakt, omdat hij daar 'te veel broeders met een oranje driehoekje op de revers' tegenkwam... Vandaag herhalen zich discussies van een eeuw geleden, maar helaas, 'de geschiedenis leert dat men van de geschiedenis niets leert'.

<sup>11</sup> Bijvoorbeeld de [Emslandlager](#), net over de grens bij Groningen en Drenthe. In 1936 stonden daar al drie concentratiekampen en zeven strafdampen en in 1939 kwamen daar nog vijf gevangenkampen bij. In 1933 was vrijwel de gehele Joodse bevolking van Ostfriesland daar al opgesloten, plus vele honderden politieke tegenstanders van het nazi-bewind. Poolse bevrijders vonden tot hun totale verrassing in 1945 een heel kamp vol Poolse vrouwelijke krijgsgevangenen die als dwangarbeiders waren ingezet. Zij hadden nog geluk, want tienduizenden Russische krijgsgevangenen golden als 'Untermenschen' en de Wehrmacht liet hen gewoon verhongeren, doodvriezen of door ziekte omkomen. In 1936 waren de eerste tekenen van die toekomstige barbarij al zichtbaar voor wie maar wilde zien.

<sup>12</sup> Dat was het werk van de [Deutsche Christen](#), opgericht in 1931, en dat hadden die mannenbroeders die Duitsland bezochten destijds toch echt wel moeten zien. Zie de onthutsende studie van [Susannah Heschel](#), *The Aryan Jesus*. Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

<sup>13</sup> [Job 3,1](#).

*de Naam van de ENE, God-over-jou,  
voor valse zaken.*

Valse zaken – dat gaat over liegen en bedriegen, over mooi praten maar kwaad doen, over haatzaaien en geweld oproepen, over zwartmaken en uitsluiten. In naam van God zijn en worden de meest erge dingen gedaan. Dàt is Gods Naam ijdel gebruiken. En dat is precies wat die populistten doen: ze slepen God en godsdienst erbij, maar het heeft niets te maken met dat wat God werkelijk van ons wil: *recht doen, vriendschap liefhebben en naarstig wandelen met God.*<sup>14</sup>

Precies hetzelfde lezen we met andere woorden in de brief van Johannes:

*Als iemand zegt 'ik heb God lief'  
en zijn broeder-of-zuster haat,  
is hij een leugenaar.*

Bij Johannes is liefde het hoofdwoord. In het Grieks: *agapè*, 'broederlijke liefde' of 'liefdadigheid'. Precies datzelfde woord is een leidraad door heel de Torah heen, en dus ook in de Tien Geboden. Zonder liefde kunnen mensen elkaar niet vinden, maar ook God niet. Zonder liefde vallen mensen onontkoombaar en automatisch terug op angst en vrees – zo ongeveer de slechtste raadgever die je kunt hebben. En precies dat ontbreekt te enen male bij al die populistten en extremisten: liefde. Ze spelen voortdurend in op angst en jagen vrees aan. Dat maakt hen tot leugenaars.

En daar zet het negende gebod een streep door: *wordt geen liegende getuige*. Want daarmee verbreek je het vertrouwen dat noodzakelijk is voor mensen om elkaar lief te kunnen hebben.

Dat is wat de kerk luid en duidelijk dient te verkondigen: houd op met liegen, bedriegen en bedreigen. Doe recht, bouw vriendschappen en leef met God. Dat is niet de 'missie' van de kerk, of haar 'boodschap', maar veel meer dan dat: dat is haar *bestaansgrond*. Zeg dat dan ook hardop en hoorbaar.

–

Of de kerk als instituut zover komt, weet ik niet. Persoonlijk ben ik mijn geloof in dat instituut aardig aan het verliezen. Maar de kerk wordt in de eerste plaats gevormd door de mensen in gemeenten, parochies en gemeenschappen. Wijzelf dus. Om het te zeggen zoals ik het nu leer op Franse les: *L'église, c'est nous* – de kerk dat zijn wij.

Wat kunnen wij dan doen zonder groot publiek platform, zonder macht of aanzien? In de eerste plaats gewoon die liefde in praktijk brengen. 'Morele moed, opkomen voor kernwaarden als naastenliefde en medemenselijkheid.'<sup>15</sup> Het beestje bij de naam noemen zonder te vervallen in angst en vrees of in vijandigheid.

Wat daarbij zeker kan helpen is humor. Charlie Chaplin liet volle zalen schaterlachen om Hitler

---

<sup>14</sup> [Micha 6.8](#).

<sup>15</sup> Zo zegt Rosan Smits het in het interview in het ND.

en Mussolini door de film *The Great Dictator*.<sup>16</sup> De bijbel zit vol voorbeelden waarbij de machten der aarde belachelijk worden gemaakt. Herman Finkers vergeleek Wilders met Hitler door over hun haardracht te beginnen.<sup>17</sup> Humor helpt, zowel om agressieve populistten te kalmeren als om onze eigen angst te relativiseren. Als het nieuws je even te veel wordt, kan het helpen om 's avonds naar Arjen Lubach te kijken.

De toestand in de wereld is ernstig genoeg om ons grote zorgen over te maken. Dat is welbeschouwd ook nooit anders geweest. Maar met verbetenheid en angst komen we niet verder. Wat wil God van ons? Dat we diens Naam gebruiken voor alles wat de goede schepping dient. Dat is een weg om levenslang te gaan, een weg van geboden en daardoor voor alles een weg van liefde.

Amen.

**Orgelspel**

**Zingen** : *Psalm* 134

## **DIENST VAN HET ANTWOORD**

**Collecte**

**Geboden**

**Onze Vader**

**Slotlied** : *Lied* 513: 1, 3

**Zegen**

---

<sup>16</sup> Die overigens eindigt met een bevlogen toespraak waarin de 'dictator' (de gevluchte Joodse soldaat, vermoed als dictator Hynkel) precies het tegendeel zegt van wat dictators doen – en dat onder verwijzing naar [Lukas 17,21](#). Zie [YouTube](#).

<sup>17</sup> Oudejaarsconference 2015, het deel 'De hoop'. Zie [YouTube](#) (het stukje over Wilders vanaf 08'00").